

ИЗ ИСТРАЖИВАЊА RESEARCHES

Радојица Лубурић

УДК 930.85(497,16)“1941/1943”

Из истраживања друштвеног живота у Црној Гори у време италијанске окупације (1941-1943)

Ајсџракт: У раду се описују основне одлике друштвеног живота у Црној Гори у време италијанске окупације (1941-1943). Ријеч је о културним приликама, спортским активностима, медијима, школству и свакодневном животу.

Италијански окупациони систем у Југославији протезао се на готово 80.000 км² и обухватао око 4.000.000 становника. На тој немалој територији, коју је сматрала својим „животним простором“, италијанска држава је наступала са тезом о „хијерархијској заједници народа и држава“, по којој нису постојале подјармљене територије, већ покрајине и народи, „природним и у дјело спроведеним пријатељством“, чврсто везани уз Италију. На анектираним и окупираним територијама фашистичка држава је комбинацијом политичких, економских, идеолошких, културних и просвјетних мјера спроводила фашизацију и италијанизацију. Интензивном пропагандом и индоктринацијом која се ширила путем медија (штампа, радио, филм), културних и просвјетних установа, тежило се промјени навика, обичаја, свјести, „душе“ појединаца и народа. Таквом утицају били су изложени и црногорско село и град у ратним годинама 1941-1943.

Окупациона политика у културни и просвјети

У периоду италијанске окупације у Црној Гори се живјело једним веома интензивним културно-пропагандним животом. То се нарочито односило на Цетиње, бивше бановинско административно и културно средиште, а од уласка италијанских окупационих трупа и окупационо. Манифестације различитог типа дешавале су се у „Зетском дому“, Краљевском парку, новоотвореним италијанским клубовима, биоскопским салама и школским холловима, библиотекама и музејима, на спортским теренима...

Позориште и филм

Народно позориште је отворено у фебруару 1942. године позоришном представом „Кир Јања“. „Принципи“ којима се цетињско Народно позориште имало руководити у наступајућем периоду, наговјештени су у „Гласу Црногорца“ бр. 1, од 14. фебруара 1942. – „Узгајања позоришне умјетности и преко ове, непосредним утицајем васпитање широких друштвених слојева“. Од половине фебруара почело се са извођењем „нарочитих“ ђачких представа, које су у свом програму имале позоришне и музичке тачке и обавезно по бар једно предавање. Предавања „о прошлим и садашњим приликама у Црној Гори“ држали су поједини италијански официри и понеко од „подобнијих“ црногорских интелектуалаца, оних који су јасније умјели да предоче „погубно дејство комунистичке пропаганде у Црној Гори“.¹ Позоришне и музичке представе изводиле су, углавном домаће позоришне групе и музички ансамбли, мада је и гостовање „познатих умјетника“ из Италије било врло често, па чак и мафионичарских група, „нарочито атрактивних за ђаке“. Током љетног периода представе су приказиване под ведрим небом – у Краљевском, или каквом другом парку. У Учитељској школи на Цетињу Италијани су отворили друштво „Данте Алигијери“, са богатим „културним“ програмом. У њему су одржавани концерти италијанске музике, курсеви „културе и језика“, а постојала је и библиотека са више од 1.500 књига. Просторије тога друштва биле су отворене за италијанске војнике, официре и функционере, као и за „виђеније“ цетињско грађанство.² Сличне клубове Италијани су отварали и у другим већим мјестима Црне Горе. Инсистирало се на што широј „културној“ анимацији грађанства, посебно ђака, па се у једној таквој пропагандној утакмици, квалитет губио у квантитету, у неразумно великом броју представа. Само је на Цетињу (према ономе што је регистровао „Глас Црногорца“) изведено више од 100 позоришних и музичких представа. А вјероватно их је, од прве „Кир Јање“ до једне од посљедњих „Цар Тире“, било и много више.³ Када је на Цетињу, крајем марта 1941. године отворен биоскоп „Европа“, филмски репертоар је био у духу позоришних „принципа“, сасвим се уклапајући у општи културни миље. Ђаци су имали привилегију да у оквиру ђачких представа гледају „одабране“ филмове бесплатно. Нешто касније, биоскопске представе су приказиване и по другим већим мјестима у Црној Гори.⁴

Спортске активности

Половином 1942. године у Црној Гори се почело са обнављањем спортских друштава. Ради тога су обнављана, поправљана или изграђивана нова спортска игралишта и играле ногаметне утакмице, у почетку између војних, а касније и цивилних тимова. Почетком октобра је формирана Национална спортска заједница за Црну Гору, са сједиштем на Цетињу, коју су сачињавали следећи спортски клубови: „Цетиње“ – Цетиње, „Могрен“ – Будва, „Црнојевић“ – Бар, „Балшић“ – Подгорица, „Слога“ – Даниловград, „Обилић“ – Никшић, „Горштак“ – Колашин и „Будим Град“ – Беране. Циљ те организације, коју је по одобрењу

1 Глас Црногорца, бр. 3 од 15 до 28. фебруара 1942.

2 Исто бр. 106 од 4. априла 1943.

3 Исто, бр. 142 од 18. августа 1943.

4 Исто бр. 2 од 25. маја 1942. и бр. 95 од 24. фебруара 1943.

гувернера формирао Блажо Букановић, био је да „физички, морално и национално оправи нашу запуштену и посрнулу омладину”.⁵

Италијанска „љубав” према културно-историјском благу

Док су, с једне стране, иницирали маратонску позоришно-музичку и филмску активност, спортска надметања и „национални опоравак” по „чаробним” рецептима брзометних курсева „културе и језика”, Италијани су, с друге стране, на практичан начин демонстрирали своју „љубав” према културно-историјском благу и другим драгоценостима, нарочито оним из цетињских музеја и ризница. Према сачуваним реверсима из тога периода, лако се може уочити да италијански окупатори нијесу много бирали када су на „реверс” узимали поједине ствари из музејских депоа. Талијане су превасходно занимале употребне ствари, мада су своја интересовања показивали и за неке друге експонате. Само у периоду од другог до четрнаестог новембра 1942. године, Талијани су од Музеја „позајмили” око 300 најразличитијих предмета, раздијеливши их вишим официрима и њиховим супругама и војника Гувернерства. Што је том приликом све однесено, готово да је немогуће набројити на овом мјесту, од намјештаја и посуђа до највриједнијих експоната. А био је то само мали дио од онога што су Талијани, иначе, укупно однели из Музеја. Захваљујући документима, инвентарским књигама и другој музејској документацији, намах се може уочити и гувернерова „љубав” према антици.⁶ Сличан однос италијански окупатор је имао и према другом културном благу у Црној Гори.

Све акције које је окупатор предузимао, било у политичкој, културној, просвјетној или некој другој сфери друштвеног живота, биле су популарисане разним пропагандним средствима. У том смислу посебно су се истицали Радио-Цетиње и квислиншка штампа.

Радио-Цетиње

Радио-Цетиње је са техничким пробама почело нешто прије тринаестог јулског устанка, али се са његовим редовним емитовањем почело тек половином фебруара 1942. године. На таласној дужини 218 м, равно 1381 килоцикла, емитован је следећи програм:⁷

„Програм сваког дана:

у 13:20 часова – вијести на италијанском језику
у 13:15, 18:30 и 21:30 часова – радио-дневник на српскохрватском језику
у 19:30 – политички коментар на српскохрватском језику

У четвртак и недјељу:

у 21 час – концерт музике за игру оркестра „Радио-Цетиње”

⁵ Секретар те заједнице био је Нико Т. Бокан. *Глас Црногорца* бр. 111 од 22. априла 1943.

⁶ Током децембра 1989. године, титовградска *Побједа* је објавила веома занимљива истраживања Миодрага Трипковића „Трагом ишчезлог блага цетињских музеја и ризница”.

⁷ *Глас Црногорца* бр. 1 од 14 фебруара 1942.

У петак

у 18:45 – пренос за муслимане

У петак

21 час – Радио-комедија

У субоју

17:15 – пренос за ученике

У недјељу:

у 17:30 – пренос за дјецу.”

Антикомунистичка штампа

Крајем 1942. и првом половином 1943. године Радио-Цетиње је емитовао програм од ујутро до касно увече, уводећи, у оквиру „Лирске сезоне” разне радио-концерте и лирске драме, те специјалне преносе за италијанске војнике на италијанском језику, а појединим данима и за „Црногорце”. Основни садржај преноса за „Црногорце” чинили су љекарски савјети, савјети за земљораднике и вјерска проповјед.⁸

Италијански окупатор је покушавао да преко својих људи формира јавно мнијење, повјеравајући им редакције појединих гласила, при том за себе задржавајући директну пропаганду. Експерименти су прављени са „Гласом Црногораца” на тај начин што су га покушавали представити као орган Привременог комитета црногорских сепаратиста. Међутим, таквом „Гласу Црногораца”, какав је жељела и замислила окупаторска власт, није се могао наћи чак ни уредник, па је уредништвом руководио један фашистички официр. Тек заостравањем сукоба током 1941-1943, окупатору је пошло за руком да у „Гласу Црногорца” окупи за сараднике дио присталица избјегличке владе у Лондону, са којом је преко такозваног националног одбора остваривао сарадњу. Без обзира на његов колаборационистичко-пропагандни карактер, тај лист који је излазио током цијеле италијанске окупације, истраживачу пружа више поузданих података.

У Боки Которској је на италијанском језику излазио орган Федерације фашистичких бораца „*Vocche di Cattaro*”. Док су смјернице „Гласа Црногорца” биле да подстиче организовање борбених активности против НОП-а, смјернице листа „*Vocche di Cattaro*” су биле да „историјски оправда и поспјешити учвршћење анексије Боке Которске као италијанске провинције (*Provincia Bocca di Cattaro*)”.

Подгоричка „Зета”, као орган једне струје црногорских сепаратиста, услед јед немања подршке у народу, обуставила је излагање листа већ након два мјесеца.

⁸ Исто, бр. 111 од 22. априла 1943.

У Пљевљима је излазио „Пљеваљски вјесник” недићевске, а у Никшићу „Глас националиста” љотићевске оријентације. Овај други, угасио се већ с другим бројем.

Радио-Цетиње је покушао да издаје своје коментаре политичких догађаја у виду брошуре, на 16 страна, са насловом „Радио-Цетиње”, али су изашла свега три броја.

На Цетињу је покренута и едиција „Пакао или комунизам у Црној Гори”. Та публикација је изашла 1943. године, док су још Италијани држали Црну Гору под окупацијом, у осам свезака, а послужила је као подлога за покретну изложбу организовану у Црној Гори и Београду.

Под италијанском окупацијом покренута је на Цетињу још једна илустрована ревија „Дурмитор” на италијанском и српском језику, а у Котору стручни часопис „Пољопривреда Боке Которске”. Гувернерство за Црну Гору издавало је током 1942. и 1943. године „Gazzetta ufficiale del Governatorato del Montenegro”, односно „Службене новине Гувернерства за Црну Гору”, на италијанском и српском језику. И најзад, Митрополија цетињска је за 1942. и 1943. годину издала календар „Острог” са пригодним и стручним садржајем.⁹ Програмска оријентација свих тих листова, ревија и часописа заснивала се на антикомунизму и пропагандној активности против НОП-а.

Покушај италијанизације основних и средњих школа

Основну просвјетну активност на окупираној територији чиниле су основне и средње школе. Просвјетно одјељење Зетске бановине, по наређењу министра просвјете, телеграфски је, 31. марта 1941. године, обавијестио све школе на подручној територији да обуставе рад до даљег наређења.¹⁰ Истог дана престала је настава у свим школама, а наставно особље, сходно претходном наређењу, није се смјело удаљавати из мјеста у коме је била школа. Послије престанка рада школа, већина школских зграда по градовима дата је на употребу војним властима за смјештај њихових магацина. Неке од школских зграда уређене су за смјештај рањеника, пошто се очекивао напад на Југославију. Већ након првих дана окупације, готово све школске зграде по градовима служиле су за смјештај окупаторске војске, па су због тога знатно оштећене. У Никшићкој гимназији, на примјер, уништени су сав школски намјештај и збирка учила, школска архива и библиотека. У извјештају директора гимназије од 26. августа 1941. године о томе је писало: „... понето је све што се могло понети, ако коме објекти појединих научних збирки нису били потребни, а он их је нарочито лупао.”¹¹ Савременик тих догађаја овако је описао стање школског инвентара Беранске гимназије: „По дворишту су разбацани комади школских таблица, клупа, поцијепаних мапа, поломљених епрувета и други предмети школских кабинета, слике, дневници, свеске писмених задаћа, ђачке књижице и са тим

9 О овом опширније видјети: Др Нико С. Мартиновић, „Развитак штампе и штампарства у Црној Гори 1943 - 1945”, Београд 1965, стр. 208-214; „Црногорска библиографија”, Том II, књ. 1, Серијске публикације 1835 - 1984, Цетиње 1985, приредили др Мирослав Лукетић и Олга-Цана Вукмировић, стр. 59-81

10 Архива Основне школе „Милан Вуковић” у Херцег Новом, Телеграм

11 Архива Гимназије „Стојан Церовић” у Никшићу, акт. бр. 886/26, VIII 1941

многе ђачке радости.”¹² Слично се догодило и са другим школским зградама у којима је била окупаторска војска.

Италијани су настојали да школе у Црној Гори што прије наставе рад, како би их уз обилату помоћ и сарадњу црногорских сепаратиста подредили својој идеологији и својој породици.¹³ Основне правце италијанске окупационе политике у просвјети одређивала је његова општа окупациона политика у Црној Гори. Италијани су од првих дана окупације настојали да се представе као поборници „права” црногорског народа, поред осталог и тиме што отварају школе на „народном” језику. Сходно томе, они припремају посебан школски систем и нове наставне планове и програме за основне и средње школе. У наредби цивилног комесара из маја 1941. године (којом се наређује наставак школске 1940/1941), инсистирало се на што већем посвећивању пажње учењу црногорске историје и књижевности и увођењу ијекавског изговора, с тим што су се књиге писане екавским имале само привремено задржати у употреби. Окупатор је уз програме дао детаљна упутства о извођењу наставе појединих предмета. Историја се морала диктирати, а касније су предавања професори подносили директору на контролу. Програм из историје се завршавао поглављима: „Живот Црне Горе за вријеме југословенске државе; Економска и културна могућност Црне Горе у духу пријатељства с Италијом”. Из програма југословенске књижевности избачени су сви југословенски писци, а задржани само они који су били „поријеклом” Црногроци.¹⁴

Током школске 1940/1941. године окупатор припрема нови план и програм. Умјесто француског, у школе се уводи италијански као обавезан, и то са великим недјељним фондом часова. Поред обавезних часова, школе су биле обавезне да организују и факултативне течајеве италијанског и њемачког језика. Учење италијанског језика било је посебно стимулисано. У марту 1942, Дирекција за просвјету је школама послала распис сљедеће садржине: „Што се тиче италијанског језика саопштите ученицаима још и то, да ће они који се буду одликовали бити упућени на рачун Гувернерства на научно путовање у Италију за вријеме љетњих ферија, док ће слаб из италијанског језика имати за ученике негативне посљедице.”¹⁵ Власти су покушавале да уведу и организују посебне курсеве италијанског језика за све наставнике. Наставници симпатизери НОП-а супротстављали су се тој намјери под изговором да не могу да „леме” језик.

Умјесто политичке географије, предавала се општа, економска и физичка географија. Програм из „националне” групе предмета (историја, књижевност и географија) био је стриктно „националног” карактера. У програму историје наглашавани су улога и утицај Италије на историјска збивања у Црној Гори. Југословенској књижевности су дата два часа недељно, с посебним освртом на новију италијанску књижевност. Програм из географије обухватао је само Црну Гору и њене везе с Италијом. Поред националне групе предмета, посебан значај добија физичко васпитање, које је у школама имало више карактер војне обуке него физичке културе. Из тога предмета настава се није изводила по одјеље-

12 АПТ. бр. 113/3 VIII 1 и 5, Мемоарска грађа

13 Јован Р. Бојовић, „Школе на окупираној територији Црне горе 1941-1944. године”. у: *Историјски записи*. 1964 бр. 1 и бр. 4, Титоград стр. 69-101 и 717-745.

14 Архива Гимназије „Стојан Церовић” у Никшићу бр. 81 и 1959.

15 Архив Црне Горе Цетиње, Просвјетно одјељење (у даљем тексту АЦГ, П.О.) нерегистрована грађа (1941, 1942)

њима већ по четима, са 30 до 40 ученика из једног или два разреда. Свака школа је морала да изврши распоред ученика према достављеним формуларима, по четима. На тај начин је окупатор, под плаштом физичког васпитања, вјешто обучавао средњешколску омладину у војној обуци онако како је то радио и у Италији, са циљем да је у датом тренутку мобилише против НОП-а.¹⁶ Италијанске власти су, поред тога, стално подстицале и организовале полазак ученика у цркве, а Цивилни комесаријат је у „Гласу Црногорца” бр. 45, од 12. до 25. августа 1942, објавио вјерске празнике за све ученике православне, католичке и муслиманске вјероисповјести, којих су се они имали строго придржавати. Ти празници били су следећи:

„А. Празници за све ученике без разлике (по новом календару):

- 11. новембра – Рођендан Њ. В. Краља и Цара
- Од 15. децембра до 31. јануара – Зимски распуст
- 6. маја – Слава Династије Петровић Његош
- Дан породичне славе сваког ђака.

Б. Празници за ученике православне вјероисповјести (по старом календару):

- 21. новембра – Ваведење
- 6. децембра – Никољдан
- 25. марта – Благовијести
- 29. јуна – рођендан Св. Петра Цетињског
- Ускршњи празници (од Великог четвртка до сриједе по Ускрсу закључно), Вазнесење

Ц. Празници за ученике католичке вјероисповјести (по новом календару):

- 1. новембра – Сви свети
- 8. децембра – Безгрешно зачеће
- 19. марта – Свети Јосиф
- 29. јуна – Свети Петар и Павле
- Ускршњи празници (од Великог четвртка до сриједе по Ускрсу закључно)
- Спасово
- Тијелово

Д. Празници за ученике муслиманске вјероисповјести:

- Мевлуд (1 дан)
- Лејлеј Регаиб (1 дан)
- Лејлеј Берат (само послје подне)
- Лејлеј Мирац (само послје подне)
- Лејлеј Кадер (само послје подне)
- Рамазан Бајрам (3 дана)
- Курбан Бајрам (4 дана).”

Као што се из овог примјера види, циљ окупатора је био да ђаке супротстави и на вјерској основи.

Крајем 1941. године окупатор је у „Гласу Црногорца” дао велики публицитет одређивању стипендија Гувернерства студентима који би студирали на универзитетима у Падови и Перуђи.¹⁷ Одзив је био мали, тако да је почетком

¹⁶ Архива Гимназије „Стојан Церковић” у Никшићу бр. 81 и 1959.

¹⁷ Глас Црногорца бр. 15 од 7. фебруара 1942.

1942. године у Италију пошла само једна мања група свршених матураната, проиталијански расположена. За школску 1942/1943. годину Италијани су смањили висину стипендије за ту врсту „специјализације”, а кандидате су бирали на основу учествовања кандидата или њихових родитеља у националистичким јединицама водећи при том рачуна о њиховом држању, уз само један услов – да су „Црногроци”. Предност су имали они који су бранили „докторске дисертације” из историје и књижевности.¹⁸ Срачуната пропагандна политика Италијана усмјерена према младеначким амбицијама ђака, није наилазила на већи одјек.

Посебну пажњу окупатор је показивао према италијанизацији Боке Которске. У школе је уведен италијански језик као обавезни наставни предмет, док се српскохрватски учио као страни са само два часа недељно. Средње школе у Боки Которској су биле принуђене да раде по програму италијанских школа. Наставу су могли изводити затечени професори, али „само привремено док науче италијански језик”. Окупатор је у току љетњег распуста отпустио из службе све наставнике који нијесу рођени на територији анектиране Боке или у њој нијесу имали најмање 15 година непрекидног службовања. Наставно особље је замјењивао фашистички оријентисаним наставницима који су довођени из Италије ради што брже денационализације и фашизације анектиране Боке. Власти су постепено укидале гимназије, односно школе које су постојале прије окупације, замјењујући их нижим стручним школама. Тако је школске 1942/1943. укинута прва гимназија у Котору и Херцег Новом, а отворен први разред средње школе (Scuola Media), са италијанским наставницима и наставом на италијанском језику.¹⁹ Таква политика Италијана спровођена је за све вријеме окупације. Окупатор је настојао да школу претвори у оруђе за одрођавање становништва, знајући да се ниједан народ не може само војнички поробити, јер поробити један народ значи уништити његову просвјету и културу, однородити га и наметнути му своју културу, своју просвјету и своју идеологију...

Таква политика окупатора, међутим, у Црној Гори, није могла имати виднијег успјеха. Средњошколска омладина је то показала већ у првој школској години окупације, организујући општи бојкот свих средњих школа у окупираним градовима. Био је то специфичан и веома значајан облик политичке борбе црногорске омладине против окупатора. Каснији методи политичке борбе прилагођени су постојећим приликама у окупираном мјесту. Када су Италијани, уз свесрдну помоћ колаборационистичких групација, приступили организовању „националистичке” омладине како школске тако и ваншколске, напредна средњошколска омладина је парирала свакој њиховој политичкој акцији. Бацају се енергично супротстављали и покушају италијанизације школских програма и културно-просвјетних институција, као и окупаторској пропаганди међу становништвом у окупираним мјестима. Осим политичке активности, њен рад се огледао и у разним диверзантским акцијама које су изводили илегални чланови Партије у окупираним градовима. Она је била и тумач политичке линије Партије у позадини. У границама својих могућности помагала је породице припадника НОБ-а, жртава окупаторског терора и родољубе по затворима путем са-

¹⁸ Исто, бр. 24 од 24. маја до 6. јуна 1942.

¹⁹ Годишњи извјештај Гимназије у Котору 1952/53.

купљања добровољних прилога. Држање напредне средњошколске омладине пред окупаторско-колаборационистичким судовима достојно је дивљења²⁰.

Дјечје колоније

Посебан вид италијанског „просвјећивања” дјеце у Црној Гори, представљале су дјечје колоније. Окупатор их је крајем маја 1942. године почео оснивати у окупираним градовима. Прва таква колонија отворена је на Цетињу, а током 1942/1943. оне су основане и у Подгорици, Никшићу, Пљевљима и другим већим мјестима у Црној Гори. Родитељи су били обавезни да у те колоније шаљу дјецу од 6 до 13 година, а у њима су се наизмјенично смјењивала након мјесец дана боравка. Свака од тих колонија имала је „васпитаче” који су прије и послје подне одржавали часове дјечи. Према програму који је био исти за све колоније, дјеца су била обавезна да дневно уче два часа италијанског језика и један час пјевања италијанских пјесама. Она су преко дана проводила вријеме у колонијама, а ноћу спавала код својих кућа.²¹ Као и дјечје позориште, дјечје позоришне, музичке и филмске представе, тако су и те колоније биле намијењене искључиво пропаганди међу дјецом и њиховој италијанизацији „духа и тијела”.

Живот у градовима и на селу

У претходним поглављима дали смо нека основна обиљежја друштвеног живота у Црној Гори у периоду италијанске окупације. Дотакли смо се и спортских активности, издаваштва, библиотека, музеја, пропагандних изложби... Међутим, упоредан с тим, био је и један мање видљив живот – онај обичан, свакодневни. Ратне прилике су му давале само специфична обиљежја и исходишта. Неке сегменте једног таквог живота покушаћемо да дотакнемо у овом поглављу.

Изглед црногорских градова

Првих мјесеци окупације градови су попримили хаотичан изглед. Улицама је пролазио огроман број камиона, тенкова и других разних кола, па су улице постајале рабатне и „горе од сеоских друмова”. Многе установе и други објекти служили су за све друго сем за оно зашта су раније били коришћени. То се посебно односило на Цетиње, Подгорицу, Никшић, Беране и друга већа мјеста у Црној Гори. Градови су постајали стјецниште великог броја италијанских официра и војника, разних државних чиновника, избјеглица и других бескућника. Здравствене и хигијенске прилике биле су врло лоше, нарочито међу избјеглицама. Становало се по баракама, подрумима, и под голим небом. Отпаци конзерви и другог материјала могли су се видјети на све стране, па чак и по двооришћима. Неред и нечистоћа пријетили су да изазову епидемије ширих размјера.²²

20 О овоме опширније видјети наведени рад Јована Р. Бојовића, „Школе на окупираној територији Црне Горе”, 1941-1944, I и II дио.

21 Глас Црногорца бр. 25 од 13. јуна 1942; бр. 138 до 4 августа; бр. 147 од 4. септембра 1943.

22 Исто, бр. 9 од 15 до 28. марта 1942.; бр. 105 од 31. марта 1943.

Крај 1941. и почетак 1942. године наговјештавали су тежак економски живот становништа. Пијаце су зјапиле празне, а недостатак животних намирница и дрва достигао је драматичне размјере. „Глас Црногорца”, који је иначе имао задатак да не паничи и не узнемирује становништво, о томе је писао следеће: „Крајем марта 1942. је на Цетиње стигло нешто свјеже рибе. Рибе су прво спровели финансијски органи у своју постају као да је то транспорт свиле или злата, а не нама познати смрдљиви скобаљи из Скадарског блата. Од општинске мјерачнице и пијаце пратило их је преко 100 грађана”.²³

Шверцу и расту цијена који се претварао у „ординарну пљачку”, нијесу се могли супротставити ни „домаћи” ни италијански контролни органи.²⁴ Критична снабдјевеност градских пијаца у Цетињу, Подгорици и другим већим мјестима у Црној Гори, опомињала је италијанске власти да морају предузимати много ефикасније мјере за проток роба на релацији: Приморски регион – унутрашњост и село – град.

Апели селу и сељацима

Село, које је све више постојало основни економски ресурс за снабдијевање намирницама свих супротстављених страна, увлачило се у једну својеврсну економску изолацију. Преко „Гласа Црногорца” сељацима су упућивани апели следеће садржине: „Сељаци, ви чија су имања остала неоштећена сјетите се ваше браће погорелаца. Сјетите се како живе они који немају домове, ни стоке, ни хљеба. Који немају ни одијела, ни посуђа, ни кашике... Сјетите се њих и помозите им...”.²⁵ Због пада законске валуте (једна лира није износила ни 0,60 пара), незауостављивог шверца, шпекулације и енормног повећања цијена, сељак је предузео противмјере – подигао је цијене својим производима.²⁶ Пошто за лиру није могао „ништа добити”, он се неопходним трговачким артиклима снабдијевао трампом. Након успјешне прољећне сјетве 1942. године, стање се битно поправило, па је снабдјевеност била много боља. Због тјешње сарадње са Приморјем и околином, на цетињској пијаци се могло наћи свјеже морске и ријечне рибе, поврћа и воћа.²⁷

Од биједи до „слатког живота”

Током друге половине 1942. године живот у градовима се постепено консолидовао, посебно у Цетињу, Подгорици и Бару. Отваране су кухиње за избјеглице и градску сиротињу, обнављана градска купатила, функционисале пекаре, поправљене амбуланте, а у већим мјестима постављене и мање војне ватрогасне јединице. Више рачуна вођено је и о хигијенским приликама, уређености трговинских радњи и угоститељских објеката. На том плану су организована

23 Исто

24 Исто

25 Исто, бр. 14 од 12. до 25. априла 1942.

26 Исто, бр. 23 од 20. маја до 2. јуна 1942. Предратне цијене неких трговачких и сеоских производа у односу на оне из 1942. године биле су следеће: 1 метар платна дин. 8, сада 28-30 лит; 1 кг пиринча дин. 11, сада 25-30 лит; 1 м штофа дин. 150, сада 300-350 лит; 1 товар дрва дин. 15, сада 55-60 лит; 1 јаје 1, сада 3-3,5 лит; 1 литар млијека дин. 4, сада 10 лит.

27 Глас Црногорца бр. 92 од 14. фебруара 1943.

и такмичења, па су они са најуређенијим радњама и излозима јавно истицани, а власници угоститељских радњи и посебно награђивани. Док су на једној страни неимаштина, биједа и глад притискале крајње осиромашено грађанство, на другој су се, понегдје, могли купити: првокласна вина, ликери, конзервисани производи, сапуни, одећа и обућа, свилене чарапе, женско рубље, конач и друга свакојака роба. Познате трговачке куће из Италије отварале су по коју трговачку радњу и у Црној Гори, на примјер „Mario Berseli” у Бајовој, „Kavalini” у Ње-гошевој, или пак, „Lumanaј” у Граховској улици на Цетињу. Сличних радњи било је и у Подгорици, Бару и другим већим мјестима. За те прилике роба је била високог квалитета, али и високе цијене. Њени купци су били италијански официри и функционери, понеки војник, један дио добро ухлебљеног чиновничког апарата, као и други службеници цивилног и војног реда, који су од италијанских власти и даље примали цјелокупне припадљности – плату, полагајни доходак и додатак на скупоћу.²⁸

У Црну Гору је од 1. новембра 1942. године уведено ново „европско” рачунање времена – часовник за један сат уназад, да би 29. марта 1943. године у два сата послје пола ноћи, помјерањем за један сат унапријед, оно поново постало „црногорско”.²⁹

Са Италијанима се у Црну Гору увукао и дио њиховог менталитета, њиховог живота и обичаја. Иако је то Црногорцима личило на „латинске пороке” и „настран живот”, понешто од тога је узимало маха и међу обичним грађанством. „Глас Црногорца” је вапио: „У Подгорици коцка и старо и младо, и богати и сиромашни.”³⁰ Сличних примјера било је и у Цетињу и другдје. Убрзо по свом доласку у Црну Гору, Италијани су на Цетињу, у Ловћенској улици, отворили и јавну кућу. „Љепотице ноћи” су довозили из Италије, а посјетиоци су им били, углавном, италијански официри и функционери и понеко из „високог друштва”. Италијани су тај занат и правно регулисали. Тајна проституција је била забрањена, а жена која се њоме бавила морала је бити уписана у нарочити уписник (регистар), који се водио код мјесне власти Краљевских карабињера и имати за то, нарочиту санитарску књижицу...³¹

Summary

Radojica Luburić

From the research of social life in Montenegro under the Italian occupation

The author describes life in Montenegro during the Italian occupation (1941-43). Cultural life was very intense, particularly theatrical, so that overproduction even went at the expense of quality. The author devotes particular attention to the attempt of Italianization

28 Исто, бр. 10 до 22. марта до 4. априла, бр. 50 од 30. августа до 12. септембра и бр. 73 од 18. новембра до 1. децембра, 115 од 8, и бр. 118 од 19. маја 1943.

29 *Глас Црногорца* бр. 65 од 21. октобра до 3. новембра 1942. и бр. 100 од 14. марта 1943.

30 *Глас Црногорца* бр. 110 од 18. априла 1943.

31 „Gazetta ufficiale del Governatorato del Montenegro”, br. 3. od 1. marta 1943. godine

of primary and secondary schools. After the occupation authorities took over the power, most of the schools were closed, and school buildings turned into military storages, while some schools were arranged as shelters for wounded. Most of the school furnishings were destroyed. Later, the Italian occupation authorities prepared a special schooling system and curricula, in accordance with the overall ideology of the new authorities. In Boka Kotorska Italian became the compulsory course, while Serbo-Croatian was taught as a foreign language.

The author describes everyday life in villages and cities. He describes chaotic appearance of the towns, poor health and sanitary conditions, disorder and dirt.